

ETIHKKAGUORAHALLAMA 6-CEAHKKEMODEALLA

dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusain

SAMARBEID OM ETISK
KOMPETANSEHEVING

SISDOALLU

Ovdasátni	3
Álggahus	5
Ehtalaš hástalusaid gieđahallan dearvvašvuodabálvalusas	7
Modealla vuogádatlaš etihkkaguorahallamii	9
1. ceahkki: <i>Mii lea dat ehtalaš hástalus?</i>	10
2. ceahkki: <i>Mat leat ášši fáktát?</i>	10
3. ceahkki: <i>Geat leat guoskkahuvvon oasálaččat, ja mat leat sin oainnut ja beroštumit?</i>	11
4. ceahkki: <i>Guđet árvvut, prinsihpat ja lágat šaddet áigeguovdilat?</i>	11
5. ceahkki: <i>Galle vejolaš dahkanmolssaeavttu gávdnojit?</i>	13
6. ceahkki: <i>Dahkanmolssaeavttuid digaštallan/árvvoštallan</i>	13
Guorahallanmodealla geavaheami ovdamearka	13
1. ceahkki: <i>Mii lea dat ehtalaš hástalus?</i>	14
2. ceahkki: <i>Ášši fáktát.</i>	15
3. ceahkki: <i>Guoskkahuvvon oasálaččat.</i>	15
4. ceahkki: <i>Guđet árvvut, prinsihpat ja lágat šaddet áigeguovdilin?</i>	16
5. ceahkki: <i>Mat leat vejolaš dahkanmolssaeavttut?</i>	17
6. ceahkki: <i>Dahkanmolssaeavttuid obbalaš digaštallan/árvvoštallan</i>	20
Geaiguin sáhtta váldit oktavuoda ehtalaš hástalusain?	20
<i>Etihkkaguorahallanjoavkkut</i>	20
<i>Klinihkalaš etihkkalávdegottit</i>	21
KS:a ja Senter for medisinsk etikks (Medisiinnalaš etihka guovddáža) fálladat dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaide	22

OVDASÁTNI

KS (GG) doarju gielddaid jotkkolaš barggu sihkarastit alla ehtalaš standárdda. Lea dárbbášlaš oazžun dihte luohhtámuša álbmogis ja áibbas guovddážis bálvalusain nu go dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusain. Ehtalaš gealboloktema ulbmilin lea earret eará nannet árvvuid nu go vuoig-galašvuoda, iešmearrideami ja buorredahkama. Dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid vuogádatlaš etihkkabargu galgá dahkat ahte geavaheaddjit vásihit ahte bálvalusat áimmahuššet sin árvvolašvuoda ja integritehta.

Ángiruššan “Ehtalaš gealboloktema ovttasbargu KS:s” (GG:s) álggii 2007:s, ja lea dan rájes veahkehan gielddaid sin ehtalaš gealboloktema bargguin. Ángiruššan lea riikkaviidosas ja doarju gielddaid regionálalaččat ja báikkálaččat regionála etihkkabagadusaiguin. Etihkkaángiruššama doaibmaaddi lea Dearvvašvuoda ja fuolahusdepartemeanta ja KS (GG) doaimma dan. Bargu lea áidnalunddot máilmmi oktavuodas. Norga lea áidna riikka gos stáhta, gielda ja fidnoorganisašuvnnat leat ovttas leamaš viiddis ja guhkesáigásaš geavahuslagas ehtalaš kvalitehta- ja fágaovdánahttinbarggus. Bohtosat olu jagiid ovttasbarggus gielddaiguin ja eará fágabirrasii-

guin čájehit ahte ehtalaš guorahallan nanne bargiid oassádallama dasa ahte dearvašvuodábálvalusat gávdnet ođđa ja buoret čovdosiid, nannejit bargiid fágalaš diehtomielalášvuoda ja váikkuhit dasa ahte doaimmat barget vuogádatlaččat miellaguoddbukti bargguin.

Vuogádatlaš ehtalaš guorahallan bálvalusain lea kvalitehtabuorideapmi geavaheddjiid lahka. Jodiheddjit ja bargit dieđihit ahte lea ulbmillaš bargat ehtalaš guorahallamiin geavahusa lahka. Dat dahká sin buorebut ráhkkanan bargoárgabeivái mii dávjá buktá hástalusaid, sihke fágalaččat ja olbmuid-gaskasaččat.

Etihkkaáŋgiruššan lea ráhkadan olu metodaid ja neavvuid ovttasbargguin gielddaiguin jagiid ollodahkii. Dat bagadus maid don leat lohkamin lea ođđa neavvu mii galgá doarjut bálvalusaid báikkálaš etihkkabarggu. Ehtalaš guorahallanjoavkkuid jurdda lea ahte ii ovttage áššedovdis leat buot vástádušat. Buohkain lea juoga oahppat, buohkain lea juoga addit, ja muhtumin soitet dat buorit jearaldagat leat liikká dehálaččat go vástádušat.

KS (GG) sávvá ahte buot gielddat lihkestuvvet vuogádatlaš ehtalaš guorahallamiin. Dat leat buoremussan midjiide buohkaide sihke bargoaddin, bargin ja bálvalusvuostáiváldin, ahte dehálaš ja vuđolaš árvvut áimmahuššojit beaiválaččat.

Dearvvuodaiguin

Lasse Hansen (vuol)

KS:a (GG:a) hálddašeaddji direktvevra

ÁLGGAHUS

Dát gihpa, *Ehtalaš guorahallama 6-ceahkkemodealla*, čilge bargiide ja jodiheaddjiide oanehaččat ja bures máhttovuđot metoda maid sáhttet atnit go deaivvadit geavaheaddjelagas ehtalaš hástalusaiquin.

Buohkat háliidit bálvalusaid main lea alla ehtalaš standárda ja dat eaktuda jotkkolaš árvobarggu go deaividit ođđa hástalusaiquin ja gollamiigin. Jodiheaddjit ja bargit mitalit ahte geavahuslagas ságastallamat árvvuid ja ehtalaš hástalusaid birra váikkuhit dasa.

Evaluerenraporta «*Ehtalaš guorahallan ja árvodidolašvuohta. Mearkkašupmi kvalitehtii, loaktimii ja ovttasdoaimmii*»¹ almmustahtii ahte Dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid jodiheaddjit ja bargit ovttamielalaččat oaivvildit ahte

1 Romssa universitehta professor Rudi Kirkhaug ráhkadan 2018 čavčča. Raporta lea dás: https://www.ks.no/contentassets/e0a7fb15701d4bf895ba6be77b83a277/evalueringsrapport_sek_jan2019.pdf

vuogádatlaš ehtalaš guorahallan lea mearrideaddjin bálvalusaid kvalitehtii. Ehtalaš guorahallan lokte kvalitehta, buorida pasieantasihkkarvuoda, buorida ovttasbarggu oapmahaččaiguin, ja buvttiha oadjebasvuoda ja rabasvuoda earáid gelbbolašvuhtii jna.

Vuogádatlaš ehtalaš guorahallan váikkuha dasa ahte bargiin lea gelbbo-lašvuolta identifiseret, guorahallat ja hálddašit váttis ehtalaš hástalusaid beaivválaččat geavaheddjiid lagamusas. Lea dehálaš ja buorre dađistaga beaivvi ollodahkii ságastallat čielggadan dihte ehtalaš jearaldagaid bargoskihpáriiguin geaidda lea luohttamuš. Vuogádatlaš ehtalaš guorahallan lea juoga eará. Dat galgá leat ruohtastuvvon, plánejuvvon, jodiuvvon ja áinnas atnit metodihka. Guđe metodihka berre válljet iešguhtege dáhpáhusas lea gitta das makkár hástalus lea ja bohtosis maid háliida. *Maid* berre dahkat lea eará árvoštallan go *movt* berre dahkat dan. Goappašat oasálaččat dárbbášit fuomášumi nannen dihte juohkehačča eavttuid dahkat buriid ehtalaš árvoštallamiid dilálašvuodas, ja huksen dihte nanu organisašuvdnaetihka ja rabas organisašuvdnakultuvrra.

Bálvalusat leat guhká atnán modeallaid mat sulastahttet dan maid mii galgat čađamannat dán gihppagis, ja sii háliidit bagadusa nu ahte šaddá eanet áigi ieš guorahallamii ja unnit metoda muittohallamii háves hávvái. Modealla lea earenoamáš buorre go lea dárbu sirret dilálašvuoda ja gávdnat buriid dahkanmolssaeavttuid.

KS:a (GG:a) etihkkaáŋgiruššan lea ráhkadan dán bagadusa buriin ovttasbargguin ásašusain Senter for medisinsk etikk (SME) (Dálkkaslaš etihka guovddáš) Oslo universitehtas.

Mii sávvat dat boahotá ávkin!

EHTALAŠ HÁSTALUSAID GIEĐAHALLAN DEARV- VAŠVUOĐABÁLVALUSAS

Go dehálaš vuhtiiváldimat (norpmat, árvvut) leat vuostálaga ja go lea eahpádus, eahpesihkkarvuohta dahje soahpatmeahtunvuohta dan birra maid lea buoremus dahkat, de čuožžilit *ehtalaš guoktálastimat* dahje *ehtalaš hástalusat*.² Covid-19-pandemijja vuolde leat čuožžilan ođđa ehtalaš hástalusat, muhto ehtalaš hástalusat leat maiddái dábálaččat beaivválaš klinihkalaš barggus (Boksa 1). Dát bagadus lea ávkkálaš go deaivida sihke ođđa hástalusaid ja daid maiguin dis lea eanet vásáhus hálddašit. Hálddašit ehtalaš hástalusaid bures sáhtta leat hui dehálaš:

2 Magelssen, M. ja Pedersen, R. (2020). Hva er «etikk» i helsetjenesten? Mii lea gávdnamis dás: *Etikk i helsetjenesten*, red. Magelssen, Førde, Lillemoen ja Pedersen. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 17.

1. BOKSA 1: Dábálaš ehtalaš hástalusat dearvašvuodabálvalusas

- Pasieantaautonomiija ja mearridangealbu
- Ovttasbargu ja soahpameahttunvuodát oapmahaččaiguin
- Bákku geavaheapmi
- Eallinguhkideaddji divššu/dálkkodeami ráddjen
- Vuoruheapmi ja resurssageavaheapmi (omd. jodiheaddji ovd-dasvástádus juohkit resurssaid vuoiggalaččat)
- Jávohisvuodageasku ja pasieantadieđut
- Hástalusat ovttasdoaimmamis gaskal iešguđet bálvalusaid ja dásiid

- čielggadan dihte maid berre dahkat dihto dáhpáhusain ja guđe láhkái
- gávdnan dihte buriid čovdosiid, rievttis dearvašvuodafálaldaga ja bálvalusdási, ja vuoiggalaš resurssageavaheami
- buori ovttasbarggu dihte dearvašvuodabargiid gaska; buori ja rievttis mielváikkuheami dihte pasientii ja oapmahaččaide mearridanproseassain
- dearvašvuodabálvalusaid kvalitehta dihte maid pasieanta deaivida
- áimmahuššan dihte geavaheddjiid integritehta ja árvvolašvuoda

Mii áigut ovdanbuktit modealla vuogádatlaš etihkkaguorahallamii mii sáhttá leat ávkálaš go deaivida ehtalaš hástalusaid. Dasto áigut mii ovdanbuktit guokte goabbatlágan arena hálddašit dakkár hástalusaid geavatláččat. Etihkkaguorahallanjoavkkut ja klinihkalaš etihkkalávdegottit.

Modealla vuogádatlaš etihkkaguorahallamii

Vuogádatlaš etihkkaguorahallama modealla lea veahkkin «čorget» ja sirret gáibidahkes dilálašvuodas. Dalle šaddá álkit bidjat sániid dan/daid deháleamos ehtalaš hástalussii/hástalusaide ja árvvuide maid lea massime. Mii áigut dás ovdanbuktit guorahallanmodealla mas leat guhtta ceahki. Modealla lea oahpis SME (VEM)-modeallan dahje guđaceahkkemodeallan, ja dás lea dát viidásitovdánahtton KS:a etihkkaáŋgiruššama Etihkka-guorahallama iskanlisttu osiiguin.³

2. BOKSA : Guorahallanmodealla

1. *Mii lea ehtalaš hástalus?*
2. *Mat leat ášši fáktát?*
3. *Geat leat guoskevaš oasálaččat, ja mat leat sin oainnut ja beroštumit?*
4. *Guđet árvvut, prinsihpat ja láhkamearrádusat šaddet áigequovdilát?*
5. *Mat leat dahkanmolssaeavttut?*
6. *Dahkanmolssaeavttuid obbalaš digaštallan ja árvvoštallan*

3 SME (VEM)-modealla, Senter for medisinsk etikk mieldde mas Reidun Førde ovdánahtii modealla. Modealla váldojuvvui álggos atnui klinihkalaš etihkkalávdegottiin, vuosttaš háve Rikshospitálas 1990-logu gaskamuttus. «SME» («VEM») sáhtta maiddá mearkkašit «Systematisk modell for etikkrefleksjon» (Vuogádatlaš etihkkaguorahallama modealla). Modealla gohčoduvo maiddá 6-ceahkkemodeallan. Geahča maiddá Lillemoen, L., Gjerberg, E. ja Nortvedt, P. (2020). Refleksjon over klinisk-etiske dilemma. Dáppe: Etikk i helsetjenesten, red. Magelssen, Førde, Lillemoen ja Pedersen. Oslo: Gyldendal Akademisk, kap. 20.

1. CEAHKKI: *Mii lea dat ehtalaš hástalus?*

Ehtalaš hástalusá identifišeren láidesta etihkkaguorahallama. Sáhttet leat olu ehtalaš hástalusat dilálašvuodas. Mii ávžžuhit ahte ehtalaš váttisvuohŧa hábmejuvvo gažaldahkan, áinnas sániiguin «berret go». Ovdamearkka dihte: Berret go mii bákkolašvuodá mearridit? Berret go sirdit pasieantta buhcciidruktui vaikko son vuosttaldage? Berret go mii diedihit váhnemiidda ahte mánás lea lágva oktavuohŧa skuvlla dearvvašvuodábálvalusain?

2. CEAHKKI: MAT LEAT ÁŠŠI FÁKTÁT?⁴

Dárkilis ja gokči fáktávuodđu lea dárbbalaš álggasadji ehtalaš digaštallamii. Berre ráddjet fáktáid ovdanbuktima dasa mii guoská dan áigequovdilis váttisvuhtii.

Dehálaš fáktát sáhttet leat:

- Medisiinnalaš ja dearvvašvuodáfágalaš máhttovuodđu, nugo diagnosa, vuordu (prognose)/vurdojuvvon mannolat, dávdamearkkat, áigequovdilis dikšu/dáلكkodeapmi ja čielggadeapmi
- Pasieantta funkšuvdna, láhtten, mearridangealbu
- Orrundilli ja konteaksta (gos pasieanta vuostáiváldá bálvalusaid)
- Mii lea dahkkon dassáži, ja maid dat lea dagahan?

Fáktáid geahčadettiin čielgá dávjá ahte muhtun guoskevaš fáktát váillot. Lea dehálaš bidjat sániid dasa guđet dieđut mis maiddá berreše leat. Dat ahte kártet lassi fáktáid, sáhtá maiddá leat okta dahkanmolssaeaktu (ceahkki 5).

4 Muhtun bálvalusain lea eanet lunddolaš dadjat «dáh páhus» dahje «hástalus» danne go ieš lea gasku dan mii dáh páhuvvá ja lea imašlaš gohčodit ássiid ja ehtalaš guorahallama sin birra «áššin», muhto dán dokumeanttas joatkit mii geavahit sáni ášši.

3. CEAHKKI: *Geat leat guoskkahuvvon oasálaččat, ja mat leat sin oainnut ja beroštumit?*

Dát oassi guorahallamis veahkeha min oaidnit ášši mángga perspektiivvas. Danne lea maiddá ávkálaš jus nu oallugat go vejolaš guoskkahuvvon oasálaččain sáhttet oassálastit ja ieža ovdanbuktit oainnuideaset. Etihkkaguorahallamis lea dehálaš ahte maiddá sin oainnut geat eai leat das buktojuvvojit guorahallamii. Dan sáhttet ovdamearkka dihte dearvašvuodabargit dahkat geat dovdet pasieantta bures. Jus ii dieđe maid guoskkahuvvon oasálaččat oaivvildit, de galgá baicca leat várrogas gáddit maid sii oaivvildit. Muhtumin lea maiddá áššáiguoski namuhit eahpenjuolga guoskkahuvvon oasálaččaid – ovdamearkka dihte birastahtti servodaga dahje eará pasieanttaid.

Etihkkaguorahallama jodiheaddji sáhttá jearrat oasálaččaid oainnuid, muhto maiddá dovdduid ja vásáhusaid čadnon áššái. Maid guoskkahuvvon oasálaččat masset? Ceahkki jearrá sihke *oainnuid* ja *beroštumiid*, danne go muhtumin sáhttet olbmui leat eará beroštumit go maid dovddahit. Ovdamearka sáhttá leat pasieanta geas lea hedjonan mearridangealbu gii háliida orrut ruovttus, muhto earát fas oaivvildit ahte dat lea eahpedohkálaš. Dás sáhttá nappo leat erohus olbmo oainnus (mii lea orrut ruovttus) ja beroštumiin (mii sáhttá leat oazžut institušuvdnasaji). Seammás galgá álo leat várrogas čuoččuhit ahte olmmoš ii dieđe iežas buoremusa ja ahte mii geat leat virggálaččat dahje oapmahaččat diehtit buorebut go olmmoš ieš.

4. CEAHKKI: *Gudet árvvut, prinsihpat ja lágat šaddet áigequovdilat?*

Árvu lea buorri olbmuid eallimis, dahje mii lea dehálaš midjiide vai sáhttit eallit ulbmillaš ja buori eallima individuálalaččat dahje ovttas earáiguin. Árvvuid ovdamearkkat leat eallin ja dearvašvuolta, duohtavuolta ja luohttamuš, Dávjá sáhttá leat ávkálaš identifiseret árvvuid dainna lágiin ahte čatná daid guoskkahuvvon oasálaččaide, ovdamearkka dihte: «Dán dilálašvuodas, mii lea

dehálaš *pasientii?*» ja «dán dilálašvuodas, mii lea dehálaš dutnje buohccedivššárin/doavttirin/fysioterapevtan?».

Etihkkaguorahallamis sáhttit mii maiddái čujuhit njeallje guovddáš dearvvašvuodaehtalaš prinsihpaide:

- *Pasieantta autonomiija vuhtiiváldin* – mii mearkkaša geaskku váldit vuhtii pasieantta iešmearrideami ja/dahje mielmearrideami.
- *Buorredahku* – mii mearkkaša ahte dearvvašvuodabargiin lea geaskku dahkat buori pasientii dearvvašvuodavehkiin mii lea ávkkálaš, ja eastadit vahágiid.
- *li vaháguhttit* – mii máksá ahte dearvvašvuodabargiin lea geaskku vealtat dagaheamis vahága ja gillámuša pasientii.
- *Vuoiggalašvuohta* – mii máksá ahte dearvvašvuodabargiin lea geaskku meannudit ovttá láchkái ovttalágán dáhpáhusain ja atnit fuomášumi resurssageavaheapmái ja juhkui.

Go mii bidjat sániid árvvuide ja prinsihpaide, de berre daid maid čatnat konkrehtalaččat dan ehtalaš gažaldahkii. Guđet árvvut ja/dahje prinsihpat šaddet vuostálaga, ja guđe láchkái?

Lea maiddái ávkkálaš bidjat sániid *čiegus árvvuide*. Dat leat árvvut mat váikkuhit min välljemiidda, muhto maidda eat soaitte leat nu dihtomiela-laččat. Dávjá sáhttet dát leat miellaguottut dahje ovdagáttut mat sáhttet váddudit buriid välljemiid.

Dán ceahkis oazžut mii maiddái ovdan guđet lágat ja láchkaásahusat gusket dán ehtalaš hástalussii. Lágat ja láchkaásahusat eai dávjá atte guđegelágan čovdosa dasa maid lea riehta dahkat, muhto ráddjejit vejolašvuođa dahkat morálalaš ja fágalaš árvoštusaid.

5. CEAHKKIGALLE VEJOLAŠ DAHKANMOLSSAEAVTTU GÁVDNOJIT?

Etihkkaguorahallamis gávnnaha dávjá odđa dahkanmolssaeavttuid ja gaskačovdosiid. Dán ceahkis sáhtta áinnas doallat jurddaovddideami vejolaš dahkanmolssaeavttuid birra, almmá árvvoštálakeahhtá kritihkalaččat. Árvvoštallan boahotá boahhte ceahkis.

6. CEAHKKIDAHKANMOLSSAEAVTTUID DIGAŠTALLAN/ ÁRVVOŠTALLAN

Obbalaš árvvoštallamis vihkkedallá dahkanmolssaeavttuid. Mii doarju ja vuosttilda daid iešguhtege dahkanmolssaeavttuid, ja guhte/guđet leat buoremus(at) ákkastuvvon go geahččá buot? Dás ferte geahččalit čatnat iešguhtege dahkanmolssaeavttuid guoskevaš oasálaččaid oainnuide áššis, konkrehta árvvuide, prinsihpaide ja lágaide. Okta vuohki dahkat dan lea jearrat movt guoskkahuvvon oasálaččaid oaidnu, ja áigeguovdilis árvvut ja lágat, gullet oktii daid iešguhtege dahkanvejolašvuodaiguin. Go loahpaha guorahallanproseassa de lea dehálaš čielggadit geas lea ovddasvástádus čuovvolit dan mii lea boah tán ovdan guorahallamis. Maid berre dahkat, ja gii?

Guorahallanmodealla geavaheami ovdamearka

Dás govvidit mii movt guorahallanmodealla sáhtta atnit geavatlaččat.

Kristines (85) lea demeansa mii lea vearáskan dadistaga olu jagiid. Guokte jagi áigi oaččui son gáldnanvigi. De šattai son buhcciidruktui, dan sivas go su isit (88) geas earret eará lea váibmováidu, ii šat sáhtán váldit ovdasvástádusa su ovddas. Kristine buorránii maŋŋil gáldnanvigiis ja lea sáhtán johtalit ossodagas vázzinjoriin. Sus leat dattetge váttisvuodát ovdanbuktit gielalaččat. Demeanssa vearáskahttima dihte son ii šat diehtán áiggi ja báikki, muhto son dovda sihke isida ja iežas guokte nieidda. Son lea

maiddáí álo buorremielalaš ja duhtavaš ja orru loaktimen buhcciid-ruovttuossodagas. Bearašoktavuođat leat buorit ja sus leat gosii beaiv- válaččat guossit.

Kristine oažžu geahpesboalddáhaga maid dálkkodit antibiohtain. Dálkko-deapmi orru ávkkuheame veahá, muhto son veajuhuvvá ja veallá seanggas moadde vahku maŋŋil go antibiohtadálkkodeapmi loahpahuvo. Dál son baicce gidde njálmmi go galgá oažžut biepmu ja juhkamuša. Dilálašvuohta digaštallojuvvo ovdavisihtas. Doavttir ipmirda su obbalaš dilálašvuođa dainna lágiin ahte su eallin lea nohkame ja ahte vuosteháhku juhkat gullá oktii dainna. Doavttir ii háliit ahte galget addit golggusdálkkodeami eai ge biebmoávdnasiid njuolga varrasutnii . Dikšodoaibmabijuin galgá leat pallia-tiiva mihttomearri.

Beaivvi mielde fitnet nieiddat guossis, ja buohccedivššár ságastallá sudnuin dilálašvuođa birra. Nubbi nieiddain, gii ieš lea buohccedivššár, oaivvilda ahte sii fertejit varrasutnii addigoahtit golgosa ja biebmoávdnasiid. Son dadjá ahte dat oanida eatni eallima go eai atte dakkár dálkkodeami, ja son gohčoda dan «passiiva jápminveahkkin». Su nuorat oabbá oaivvilda ahte deháleamos lea ahte eadni gillá unnimus lági mielde dan áiggis mii sus vel lea. Son čujuha maiddáí ahte sudno áhčči lea dohkkehan ahte dál manná loahpa guvlui. Boarráset oabbá jierásmuvvá dainna:

1. CEAHKKI: *Mii lea dat ehtalaš hástalus?*

Dás čilgejuvvo dilálašvuohta mas oapmahaš hástala klinihkalaš mearrádusa. Mii sáhttit hábmet váttisvuođa ‘berret go mii’ -gažaldahkan: *Berret go mii vuhtiiváldit nieidda sávaldaga addit varrasutnii dálkkodeami?*

2. CEAHKKI: *Ášši fáktát.*

Oaivil dás lea ahte mii sáhttit ilbmadiid daid guoskevaš fáktádieduid, ii buot maid mii diehtit pasieantta birra. Dán dáhpáhusas lea dehálaš oažžut ovdan rievdamiid mat leat dáhpáhuvván, sihke go guoská su medisiinnalaš dillái ja maid son dovddaha gorutgielain ja meahhtalliiguin. Lea maiddái lunddolaš čilget oanehaččat oapmahaččaid reakšuvnnaid mat leat vuodđun guorahallamii, vaikko dat čuvgejuvvojit ge boahtte čuoggás.

3. CEAHKKI: *Guoskkahuvvon oasálaččat.*

Guoskkahuvvon oasálaččain leat iežaset oaivilat ja beroštumit, muhto sáhttet maiddái leat guoskkahuvvon dovdduid ja eksistensiála dásis. Mii eat berre danne ráddjet dán nu ahte leat iešguđetge oasálaččaid oainnuid birra áššis, muhto čuvget viidát ipmárdusas maid guhtege massá.

Kristine ieš lea rašes dilis, iige veaje dovddahit sávaldagaidis ja dárbbuidis čielgasit. Son lea biddjon iežas veahkeheddjiid nuodjái ja sorjavaš das ahte mii máhttit dulkot su signálaid ja meannudit suinna vuhtiiváldimiin ja árvolašvuodain eallima maŋemus bottuin. Lea min dulkon, ovttas daid olmmošlaš fáktáiguin mat leat vuodđun válljemiidda maid mii dahkat su bealis.

Oapmahaččat galget lagamus áiggis jáhkkinis čuovvut iežaset ráhkkása eallima lohppii. Dat lea dilálašvuolta mii sáhttet bohciidahttit olu dovdduid. Sii váldet dilálašvuolta maiddái hui iešguđet láhkái. Nuoramus nieida ja nu maiddái sudno áhččige, orruba seanadan dainna ahte eatni eallin manná loahpa guvlui. Son čájeha maiddái luohttamuša daid árvoštallamiidda maid buhcciidruoktu dahká. Boarráset nieida, nuppe dáfus, ii luohte mearrádušsaide ja su lea sierra oaidnu movt etniin berrešii meannudit. Son lea maiddái ieš buohccedivššár ja soaitá oaivvildit ahte su oaidnu berre deattuhuvvot dan geažil.

Bargit galget geahččalit leat das sihke pasientii ja oapmahaččaide. Bargiide lea dehálaš oažžut proseassa mas buohkat dovdet iežaset áimmahuššon nu bures go lea vejolaš. Doarjjan bargiide leat dat klinihkalaš árvvoštallamat maid doavttir lea dahkan. Dat mii dahká dilálašvuoda gáibidahkesin lea čuožžut gasku klinihkalaš árvvoštallamiid ja nieidda sávaldagaid.

Klinihkalaš mearrádus lea doaktára ovddasvástádus, muhto son ii leat njuolgut dan áigequovdilis vuostálasvuodas mii čilgejuvvo. Son lea goittotge guoskkahuvvon, danne go lea su mearrádus mii hástaluvo. Doavttir lea sorjavaš das ahte dikšobargit addet sutnje buori diehtujuohkima sihke klinihkalaš dili birra ja oapmahaččaid reakšuvnnaid birra dan viidáset proseassas.

4. CEAHKKI: Guđet árvvut, prinsihpat ja lágat šaddet áigequovdilin?

Dan njealji dearvašvuodahtalaš prinsihpas leat dávjá dehálaš árvvut mat leat áigequovdilát. Lea danne buorre jurdda mannagoahtit daid čađa. *Autonomiijaprinsihpa* čuovodettiin eat sáhte duššindahkat su vuostehágu borrat. Bagget su borrat leat autonomiija rihkkun ja seamma sonda-biepmu addin leat. *Ii vaháguhttit ja buorredahkanprinsihppa* lea dan birra ahte vealtá dagaheamis pasientii dárbbášmeahttun dahje guhkiduvvon gillámuša. Lea lunddolaš proseassa dat ahte pasieanttat heitet borramis ja juhkamis jápminseannggas, ja oapmahažžii lea vuoddo olmmošlaš ovddasmoraš fállat biepmu ja juhkamusa. Vuoiggalašvuodaprinsihppa ii leat nu áigequovdil dahje dat hástaluvo unnit dán dilis.

Ovdamearkan árvvuide maid sáhtta geassit sisa, sáhttit mii namuhit *vuhtii-váldima* ja *fuolalašvuoda*. Dáin árvvuin ii leat sáhka dušše movt mii meannudit pasieanttain, muhto liikká olu guđiid miellaguottuiguin mii deaividit oapmahaččaid, ja dalle earenoamážit nieidda gii hástala min fágalašvuoda.

Árvvuid vuolde digaštallojuvvojit maiddá dat nu gohčoduvvon *čiegus árvvut*, mii mearkkaša dilálašvuodaid mat sáhttet váikkuhit min válljemiidda nu ahte mii ieža eat leat dihtomielalaččat. Suokkardan dihte daid sáhtttá jearrat «Mii lea álkimus munnje alccen? Maid mun háliidan garvit? Movt lea dovdu?» jnv. Sáhtttá leat impulsa garvit riidduid mieđáhusain, dahje áibbas nuppe láhkái, ahte eardu ja loavkiduvvo, ja danne ii leat rabas ságastallamii. Dán konkrehta dilis lea lunddolaš diđoštít guđiid dovduid ja reakšuvnnaid dat boktá mis ahte nieida gii lea buohccedivššár nu sakka sivahallá fágalaš árvvoštallama mii lea dahkkon doaktáriin ovttas. Sáhtttá eardudit, olmmoš dovda iežas badjelgehččojuvvon dahje dulbmojuvvon. Muhto mii sáhttit maiddá jurddašit diliid gos bargit sáhttet dovdat vuollegašvuoda oapmahažžii geas leat garra oaivilat, dearvašvuodafágalaš gelbolašvuoha ja stuorra čađahannávccat.

Láгат ja láhkaásahasat fátmastit pasieantavuoigatvuodaláга mearrádu-said miehtama, ja mielváikkuhanrievtti ja lagamus oapmahaččaid vuoi-gatvuodaid birra. Lea dasa lassin relevánta geassit ovdan dearvaš-vuodaláга mearrádu-said fágalaš dohkálašvuoda ja fuolalaš veahki birra.

5. CEAHKKI: *Mat leat vejolaš dahkanmolssaeavttut?*

Dan guovtti ravdačuoggáid gaskkas mat ovddastit ‘juo’ dahje ‘ii’ vát-tisvuoda dáfus, gávdnojit olu gaskačovdosat ja doaibmabijut mat sáhttet buoridit oasálaččaid proseassa. Sáhtttá mearkkašit gulahallama buoridit dahje eará doaibmabijuid mat buvttihit luohttámuša. Muhtun dáhpáhusain berre maiddá árvvoštallat veahá mieđihit oapmahažžii, ovdamearkka dihte addit veahá golgosa muhtun ráddjejuvvon ággi ja de evalueret. Dakkár time-out lea muhtun dáhpáhusain dat mii gáibiduvvo vai áššit čilget sidjiide geaidda guoská. Ii ankke berre leat áigeguovdil addit golggusdálkkodeami jus mii ballat ahte dat sáhtttá addit pasientii eanet bákčasiid eallima loahpas.

BAGADUS

1. CEAHKKI: EHTALAŠ VÁTTISVUOHTA / GAŽALDAT: *Dás čilgejuvvo váttisvuohhta*

<p>2. CEAHKKI: FÁKTÁT</p>	<p>3. CEAHKKI: GUOSKKAHUVVON OASÁLAČČAT</p> <p>Geat leat guoskkahuvvon oasálaččat ja man láhkái leat sii guoskkahuvvon – Mii lea dehálaš iešguđege oasálaččaide ja mii lea sin oaidnu áššis?</p>	<p>4. Ceahkki: Á LÁHKAMEAR</p> <ul style="list-style-type: none"> • Guđet árvv šaddet áig hástaluvo • Čihkkon á čuožžovaš árvovuosta Gaskkal ie árvvuid/pr
<p>ČÁLE FÁKTAID</p> <p><i>Joavkooasseváldit sáhttet jearrat čieknudeaddji /čielggadeaddji gažaldagaid fáktáid birra jus lea dárbu.</i></p> <p><i>Maid muitala máhttovuodđu midjiide?</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Movt váikkuha eará dihto fágamáhttu áššái? Mii guoská omd.: funkšuvdnii, láhttemii, vurdojuvvon mannolahkii ja dávdamearkkaide jnv.?</i> • <i>Mii lea bargojuvvon dássáži?</i> <p>Fáktát mat váilot: <i>Leat go guoskevaš fáktát mat eai leat mis?</i></p>	<p><i>Omd.: Pasieanta, oapmahaš, bargit, earát?</i></p> <p><i>Movt vásihit iešguđet oasálaččat dilálašvuoda? - Mii lea guđesge massit?</i></p> <p><i>Movt čuohcá sutnje alces gii vásiha ehtalaš váttisvuoda ieš?</i></p>	<p><i>4 dearvašvu</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Vuoig</i> • <i>li-vah</i> • <i>Buorre</i> • <i>lešme mielm</i> <p><i>Eará árvvut? Organisašuvn Jus árvovuosta árvvut šaddet láhkái?</i></p> <p><i>Guđet čihkkon Árbevierut, dá váikkuhit min v miellaguottuid</i></p>

6. Ceahkki: OBBALAŠÁRVVOŠTALLAN. GUHTE DAHKANMOLSSAEAKTU

Obbalaš digaštallan. Viidáseappot: *Movt berret mii gieđahallat dan, ja movt čuo*

oanehaččat ovttain jearaldagain. Álgge áinnas sániin «BERRET...»

RVVVUT, PRINSIH PAT JA RÁDUSAT		5. Ceahkki: DAHKANMOLSSAEAVTTUT
<p>rvvut/prinsihpat egeuovdilin dahje ojit? rvvut? Lea go s álasvuodát? – šguđet insihpaid?</p>	<p>Maid muitalit lágat ja njuolggadusat mat soitet šaddat áigegeuovdilin?</p>	
<p><i>ođaetihka prinsihpa: galašvuohta, guhhtin-prinsihppa, dahkan arrideapmi/ earrideapmi</i></p> <p><i>na guovddášárvvut? álasvuodát: guđet vuostálaga ja man</i></p> <p><i>árvvut (omd. bit ja gáttut soitet válljemiidda ja e?</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Áigegeuvdilis lágat ja lánkaásahusat, omd. pasieantavuoigatvuodaid lánka, dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid lánka, dearvvašvuođabargiid lánka jnv.</i> • <i>Bálvalusjulggaštusat, ehtalaš njuolggadusat,</i> 	<p>Mat leat vejolaš dahkanmolssaeavttut ?</p>

LEA BUOREMUS, GO GEAHČČÁ BUOT:

vuolit mii dan dál? Berre go dahkat juoidá unnidit vejolaš vahátváikkuhusaid?

6. CEAHKKI: *Dahkanmolssaeavttuid obbalaš digaštallan/árvvoštallan*

Dan vuodul maid mii leat dadjan 5. ceahkis, de ii leat daddjon ahte digaštallama konklusuvdna lea ‘juo’ gažaldahkii mas ehtalaš hástalus hábmejuvvui, muhto ii ‘ii’ ge. 1. ceahkis jearaimet mii, «berret go mii vuhtiiváldit ...?» Muhtun láhkái berret mii eandalii váldit vuhtii oapmahačča geas soaitá leat emotionála moivi, ja rahčá dohkkehit ahte eadni lea jápmime sus eret. Obbalaš digaštallan sáhtta sávnamis čujuhit geainnu mii áimmahuššá sihke pasieantta ja oapmahačča vuhtiiváldima ehtalaččat dohkálaččat.

Geaiguin sáhtta váldit oktavuoda ehtalaš hástalusain?

Guorahallanmodealla maid mii leat čilgen sáhttet dearvašvuodabargit geavahit okto dahje bargoguimmiiguin. Muhto das lea dávjá enanet ávki go geavaha dan oktasaččat bargoguimmiiguin mas hárijánan etihkkabagadalli jodíha digaštallama ja modealla geavaheami. Guovttešlájat forat etihkkaguorahallamii leat ásahuvvon ja geavahusas olu sajiin dearvašvuodabálvalusas:⁵

Etihkkaguorahallanjoavkkut

Etihkkaguorahallanjoavku lea joavku mas leat bargoguimmit (áinnas iešguđetlágan ámmáhiin) geat deaivvadit bargosajis digaštallat ehtalaš hástalusaid mat sis leat – áinnas mat leat čadnon pasieanttaide geaid ovddas

5 Dasa lassin sáhtta váldit oktavuoda ámmátetihkalaš ráđiiguin. Eambo guorahallanjoavkkuid ja etihkkalávdegottiid birra, geahča Gjerberg, E., Førde, R., Lillemoen, L. ja Magelssen, M. (2020). Etikkrefleksjonsgrupper og klinisk etikk-komiteer. Dás: *Etikk i helsetjenesten*, red. Magelssen, Førde, Lillemoen ja Pedersen. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 233–242.

Enanet diedut etihkkaánjiruššama mearkkašumi, metodaid ja geavahuslagas ehtalaš guorahallama neavvuid birra mana neahttasiidui <http://www.ks.no/etisk-kompetanseheving>

sis lea oktasaš ovddasvástádus. Leat dájvja gaskal vihtta ja gávccii oasseváldi, jeavddalaš fásta čoahkkimat, ja buoremus livččii várret 90 minuhta atnit guorahallanmodealla digaštallamis. Pasieanta ja oapmahaččat eai leat dábálaččat fárus, ja ii dárbbas čállit makkárge referáhta digaštallamis.

Etiikkaguorahallanjoavkkut leat ásahuvvon olu buhcciidruovttuin ja muhtun muddui maiddá eará bálvalusain gieldda dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusas.⁶ Bargin sáhtát don evttohit iežat jodiheaddjái ahte álggahuvvo etihkkaguorahallanjoavku du ossodagas.

Klinihkalaš etihkkalávdegottit

Dan sadjái go etihkkaguorahallanjoavku lea eahpeformálalaš joavku mas leat iešguhtege ossodaga bargoguoimmit, de lea ges klinihkalaš etihkkalávdegoddi (KEL), maiddá gohčoduvvon etihkkaráđđi, eambo formálalaš orgána, olles buhcciidviesu/dearvvašvuodafitnodaga várás dahje (olles dahje osiid) gieldda dearvvašvuoda ja fuolahusbálvalusa várás. KEL lea geatnegahtton buot dearvvašvuodafitnodagaide, muhto dál lea 17 gieldda main lea KEL. Leat dábálaččat gaskal 8 ja 12 miellahtu, ja olu ámmáhat leat ovddastuvvon. Olggobeale ovddasteaddjit leat maiddá dábálaččat nu go fágaetihkkár ja geavaheaddjeáirras. Buohkat – sihke dearvvašvuodabargit, jodiheaddjit, pasieanttat ja oapmahaččat – sáhttet váldit oktavuoda KEL:in dáhttu digastallat ášši. KEL bovde oapmahaččaid ja/dahje pasieanttaid digaštallamii go lea láchčon dasa, ja čállá referáhta digaštallamis. KEL:a rávvagat leat dušše ráđit dikšo-/dálkkodanvásttolažžii, eai geatnegahte.⁷

6 Rávvagat movt ásahit etihkkaguorahallanjoavkkuid, geahča Melssen, M., Karlsen, H.M., Pedersen, R. ja Lillemoen, L. (2017). *Hvordan lykkes med etikkarbeidet?* Sykepleien <https://sykepleien.no/forskning/2017/10/hvordan-lykkes-med-etikkarbeidet>

7 Don gávnnat riikka KEL: id bajilgova ja oktavuodadieđuid dás: <https://www.med.uio.no/helsam/tjenester/kunnskap/etikk-helsetjenesten/praksis/kek/>

KS:a ja Senter for medisinsk etikk (Medisiinnalaš etihka guovddáža) fáladat dearvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaide

KS:a etihkkaáŋgiruššan lea nationála áŋgiruššan mii veahkeha gieldda regionálalaččat ja báikkálaččat sin ehtalaš gelbbolašvuoda loktenbarguin. Dearvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta (DFD) lea doaibmaaddi ja KS:s lea čađahanovddasvástáduš. Etihkkaáŋgiruššan bargá vuosttažettiin regionála etihkkabagadeddjiid bokte. Bagadeddjiin lea iešguđetlágan oahppu ja gelbbolašvuhta, muhto buohkain lea vásáhus gieldda dearvašvuoda- ja fuolahusbálvalusain. Sii leat oston luovos dábaláš virggiin 20–40 % virggiide bargat áŋgiruššamiin. Bagadeaddjit veahkehit gielddaid gielddaid dárbbuid vuodul, dávjá lea njuolgo bagadallan konkrehta áššiin, metodakurssat, jođiheaddjekurssat, sáhkavuorut fágabeivviin jnv. Dát sáhtta dáhpáhuvat sihke fysalaš doaluin ja nehtas. Etihkkaáŋgiruššan ráhkada reaiddu ehtalaš guorahallamii man vuodđun leat gieldda dárbbut ja ruovttoluottadieđut. Mii ráhkadit praktihkalaš etihkkagihppagiid, e-oahppanreaidduid, lágidit regionála etihkkafágabeivviid, ja ráhkadit mánnosaš etihkkawebináraid ja etihkkakaleandariid. Gielddat váldet ieža oktavuoda áŋgiruššamiin go háliidit veahki etihkkaáŋgiruššamis. Oktavuodadieđut leat neahttasiidduš <http://www.ks.no/etisk-kompetanseheving> KS.no:s.

Senter for medisinsk etikk (SME) (Medisiinnalaš etihka guovddáš) Oslo Universitehtas ovttasbargá KS:in etihkkabarggus gielddaid dearvašvuoda- ja fuolahusbálvalussii, ja lea dasa lassin vásttolaš dearvašvuodafitnodagaide. Oahpahusa, bagadeami ja dutkama bokte viggá SME (MEG) nannet dearvašvuodabálvalusaid etihkkagelbbolašvuoda ja ehtalaš dihtomielalašvuoda. SME (MEG) doaimmaha dearvašvuodafitnodagaid ja gielddaid etihkkalávdegottiid koordinerema ja fágaovdánahttima. Dearvašvuodadirektoráhtta ruhtada SME (MEG) barggu. Geahča <https://www.med.uio.no/helsam/tjenester/kunnskap/etikk-helsetjenesten/>

SME (MEG) ja KS ovttasbarget geavahit min oktasaš resurssaid buoremussan gieldda dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaide. Dutkan, evalueren ja vásáhusat mat mis leat dán barggus olu jagiid dahká min oadjebassan ahte dan máhttovuđot metodihka vuogádatlaš geavaheapmi maid mii leat juogadan dinguin dán bagadusas addá buoret dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid⁸.

8 Guoskevaš dutkan ja evalueren lea maiddá neahttasiidduin bajábealde.

Dearvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta ruhtada
Ehtalaš gealboloktenovttasbarggu ja KS:a doaimmaha dan.
Ángiruššama neahttasiidu: <http://www.ks.no/etisk-kompetanseheving>

ISBN 978-82-93100-63-8

DET KONGELIGE
HELSE- OG OMSORGSDEPARTEMENT